

Enkele opmerkingen over het woordgebruik bij Herodotus

door

CECILIA SAERENS

Navorsingsstagiair bij het N.F.W.O.

In boek I, § 154 vv. verhaalt Herodotus de lotgevallen van de Lydiër Pactyes. Na het vertrek van Cyrus uit Sardes worden de Lydiërs door Pactyes in opstand gebracht tegen hem. Pactyes vlucht hierop naar Cyme, maar Mazares, die door Cyrus aangesteld is om de Lydiërs te straffen, beveelt aan de Cymaeërs Pactyes uit te leveren. Dezen leggen echter aan het orakel in Branchidae het probleem voor of zij een smekeling wel mogen uitleveren. Gezien het dreigend antwoord van het orakel en de houding van de inwoners van Mytilene die onmiddellijk bereid zouden zijn Pactyes tegen een beloning aan de Perzen over te leveren, verkiezen de Cymaeërs ten slotte hem naar Chios te zenden. Daar wordt Pactyes echter door de inwoners met geweld uit de tempel van Athena Poliouchos gesleurd en komt zo in de macht van de Perzen. Als beloning verkrijgen de inwoners van Chios de streek van Atarneus. Op die streek rust nu echter een vloek waarover Herodotus een kleine uitweiding inlast : *ἦν δὲ χρόνος οὗτος οὐκ ὀλίγος γινόμενος, ὅτε Χίων οὐδείς ἐκ τοῦ Ἀταρνέος τούτου οὔτε οὐλὰς κριθέων πρόχυσιν ἐποιέετο θεῶν οὐδενὶ οὔτε πέμματα ἐπέσσειτο καρποῦ τοῦ ἐνθεῦτεν, ἀπειχτό τε τῶν πάντων ἰσῶν τὰ πάντα ἐκ τῆς χώρας ταύτης γινόμενα* (§ 160, 5) — „En er verliep een tijd, – die tijd was niet gering –, waarin niemand van de inwoners van Chios gerstekorrels uit die streek van Atarneus als offer uitstrooide voor een van de goden, noch gewijde koeken voor zichzelf bakte van het graan van daar, en van alle ceremoniën werden alle dingen weggehouden die uit die streek kwamen”.

De wending *οὐλὰς κριθέων πρόχυσιν ἐποιέετο* trekt de aandacht. Men acht het gewoonlijk voldoende op te merken dat *πρόχυσιν ἐποιέετο* perifrastisch gebruikt is voor *προέχεε* en net zo als dit werkwoord geconstrueerd wordt met een accusatief als lijdend voorwerp, nl. *οὐλὰς*. Stein heeft een bezwaar tegen deze tweede accusatief en laat daarom *οὐλὰς* weg ; *κριθέων* wordt in dat geval

een bepaling bij *πρόχυσον* i.pl.v. bij *οὐλάς* ¹. Een constructie met zulk een dubbele accusatief bij *ποιέομαι* e.d. is nochtans geen uitzondering: vgl. Hdt. VIII 74, 2 *θῶμα ποιεύμενοι τὴν Εὐδρυβιάδew ἀβουλίην* — „terwijl ze zich verwonderden over de onberadenheid van Eurybiades”; Thuc. VIII 62, 2 *ἀνδράποδα ἀρπαγὴν ποιησάμενος* ².

1. Herodotes erklärt von H. Stein, 5 Bde., Dublin-Zürich, 1968-1970 (onver. uitg. van de laatste druk 1893-1908).

Het weglaten van *οὐλάς* is echter niet verantwoord. Het is immers duidelijk dat er een associatief verband bestaat tussen *οὐλάς* en *πρόχυσον*. Dit blijkt o.a. uit de vergelijking met het epos. Wanneer bij Homerus een ceremonie als deze beschreven wordt, is de uitdrukking meestal: *αὐτὰρ ἐπεὶ ἔ' εὖξαντο καὶ οὐλοχύτας προβάλλοντο* — „en toen ze dus gebeden hadden en de gerstekorrels voor zich uit geworpen hadden” (Il. 1, 458; 2, 421; Od. 3, 447). Over de betekenis van dit ritueel zie M.-P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I*³, München 1967, p. 149.

In verband met het woord *οὐλόχυνται* waarvan men gewoonlijk aanneemt dat het samengesteld is uit *οὐλαί* en *χέω*, is een nogal onwaarschijnlijke hypothese naar voren gebracht door J. Casabona, *Recherches sur le vocabulaire des sacrifices en grec des origines à la fin de l'époque classique*, Aix-en-Provence 1966, p. 283: „Il est peu vraisemblable que *οὐλόχυνται* ait été formé sur *οὐλαί*. Mais qu'on pense à *χυτὴ γαῖα*, ou à *τείχος ἀμφίχυντον* (Y 145), par exemple, et l'on est fondé à se demander si *οὐλόχυνται* ne serait pas un adjectif qualifiant les orges. Le féminin *κριθαί*, toujours au pluriel chez Homère, est en effet un vieux mot bien attesté dans l'épopée. Dès lors, si *οὐλόχυνται* représente *οὐλόχυνται κριθαί*, il faut chercher dans *οὐ* o-, non un mot désignant l'orge, mais un élément indiquant la manière, le but, le destinataire, ou tout autre qualité du geste par lequel on 'répand' les orges, tout comme *ἀμφι-*, dans *τείχος ἀμφίχυντον* (8)”; voetnoot 8: „En Eurip., *El.* 803, *Ipb.* à *Aul.* 1112, 1471, ces orges sont désignées par *προχύται* 'qu'on répand devant soi', et on admet généralement qu'en ce cas, il y a ellipse de *κριθαί*. Or le vieux mot *οὐλόχυνται* se présente exactement dans les mêmes conditions que *προχύται*, et sa formation est semblable”.

2. Prof. M. Leroy citeert in zijn artikel „A propos de la rection verbale en indo-européenne”, *Indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft*, Akten der IV. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft Bern, 28. Juli - 1. August 1969, Wiesbaden 1973, p. 74 als voorbeeld van een dubbele accusatief bij *ποιέομαι*, ook Hdt. I 161 *τοῦτο δὲ Μαϊάνδρου πεδίον πᾶν ἐπέδραμε λήην ποιεύμενος τῷ στρατῷ, Μαγνησίην τε ὡσαύτως*. Ik verkies boven zijn interpretatie „il fit des incursions en ravageant toute la plaine du Méandre” de volgende: „anderzijds liep hij over gans de vlakte van de Maeandrus, buit makend met zijn leger, en over het land van Magnesia evenzo” (*πεδίον* afhankelijk van *ἐπέδραμε*, cf. VIII 32, 2 *οἱ δὲ βάρβαροι τὴν χώραν πᾶσαν ἐπέδραμον τὴν Φωκίδα*). Cf. ook C. J. Ruijgh, *Autour de „TE épique”*. *Etudes sur la syntaxe grecque*, Amsterdam 1971, p. 172: „A première vue, il semble que *τε* coordonne simplement deux substantifs, mais comme cette construction est rare (§ 164), il vaut mieux sous-entendre le verbe *ἐπέδραμε* (noter l'adverbe *ὡσαύτως*) après *Μαγνησίην τε* (v. § 145). L'emploi de *τε* souligne que l'incursion dans la plaine du Méandre et celle dans Magnésie sont des faits du même ordre, c'est-à-dire qu'elles appartiennent à la même opération militaire”.

Prof. Leroy haalt *ibid.* verder Hdt. I 127, 2 aan: *λήθην ποιεύμενος τὰ μιν ἐόγγε* en geeft hier als vertaling: „oubliant ce qu'il *leur* avait fait”. Het voornaamwoord *μιν* duidt ongetwijfeld hier een enkelvoud aan. L. S. J. citeren twee plaatsen uit het epos waar *μιν* op een meervoud zou slaan: Od. 10, 212 en 17, 268. Uit het zinsverband blijkt dat *μιν* naar *δώματα* terugwijst. In het later epos, bij Apollonius Rhodius wordt *μιν* duidelijk gebruikt om een meervoud aan te duiden.

Men kan zich de vraag stellen waarom Herodotus hier de perifrasede *πρόχουιν ἐποιέετο* verkiest boven het gewone *προέχει*³. Als men het gebruik van het werkwoord *προχέω* in de Griekse literatuur even nagaat, stelt men het volgende vast: *προχέω* wordt in het epos gezegd van de Scamandrusstroom, *Il.* 21, 219 *οὐδέ τί πη δύναμαι προχέειν ῥόον εἰς ἅλα δῖαν*, en metaforisch van krijgers, *Il.* 2, 464 sq. *ὡς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων ἔς πεδίον προχέοντο εκαμάνδριον* (vgl. *Il.* 15, 360 en 21, 6). In de Hymne aan Apollo v. 241 wordt het ook gebruikt voor een stroom: *ὅς τε Λιλαίηθεν προχέει καλλίροον ὕδαρ*, en bij Hesiodus, *Op.* 596 voor het mengen van water en wijn: *τρὶς ὕδατος προχέειν*. Alle overige voorbeelden (Pindarus, Critias en latere schrijvers) tonen duidelijk aan dat *προχέω* geen werkwoord is dat op zichzelf een religieuze betekenis bezit. Cf. J. Casabona, o.c., p. 290: „Les composés de *χέω* ne sont pas, en règle générale, employés pour des libations. Cependant cela arrive lorsqu'il est utile d'exprimer la valeur additionnelle que confère le préverbe; mais pas plus que le simple, un composé n'est essentiellement religieux: il ne signifie en lui-même que „verser (de telle ou telle manière)”. Ainsi en Eschyle, *Choéph.*, 97, *τάδ' ἐκχέασα* signifie: „ayant versé tout d'un coup ces libations”. Hérodote emploie une fois (*II*, 40) *καταχέω*, pour les libations d'huile versées par les Egyptiens sur les *ἱερά* qui se consomment: *ἐλαιον ἄφθονον καταχίοντες*. On notera *ἄφθονον*: l'idée d'abondance justifie l'emploi de *καταχέω*, „inonder (d'huile)”, mais le mot, en lui-même, n'est pas rituel”. Men kan dus aannemen dat Herodotus de perifrasede *πρόχουιν ἐποιέετο* verkozen heeft om de nadruk te leggen op het religieus aspect van de handeling.

Het gebruik van *προχέω* voor een rituele handeling in VII 192, 2 vormt geen contradictie met deze hypothese: *οἱ δὲ ὡς ἐπύθοντο, Ποσειδέωνι Σωτήρι εὐξάμενοι καὶ σπονδὰς προχέαντες τὴν ταχίστην ὀπίσω ἠπείγοντο ἐπὶ τὸ Ἀρτεμῖσιοι, ἐλπίσαντες ὀλίγας τινὰς σφι ἀνιξόους ἔσεσθαι νέας*. — „En toen ze dit vernamen, haastten ze zich, na tot Poseidon Soter gebeden te hebben en plengoffers (voor zich) gebracht te hebben, zo snel mogelijk terug naar het Artemision, in de hoop dat er zich slechts enkele schepen tegenover hen zouden bevinden”. Het werkwoord *προχέω* duidt alleen de wijze aan waarop de plengoffers gebracht worden en heeft op zichzelf geen religieuze betekenis. Cf. J. Casabona, o.c., p. 290: „Enfin *προχέω*, „verser devant soi”, est employé par Hérodote

3. Cf. de zeer neutrale opmerking van B. A. van Groningen, *Herodotus' Historiën*, Inleiding, Leiden 1959, p. 65: „Talrijk zijn de periphrasen, al of niet om nadruk te verlenen aan de gedachte”.

(VII, 192) pour des libations faites dans la mer... Nous ignorons si *προχέω* était courant en ce cas, mais il est certain que, dans le groupe *σπονδὰς προχέαντες*, c'est le substantif qui est le mot religieux". Bovendien wordt in I 160, 5 de perifrasede *πρόχυσιν ἐποιέετο* aangetroffen in een uitweiding, waarbij de schrijver stil staat bij de aard van het ritueel, terwijl *σπονδὰς προχέαντες* in VII 192,2 gewoon een onderdeel van het verhaal vormt.

De ganze excursie over het land van Atarneus wordt omlijst door een mooi voorbeeld van ringcompositie: *ἔξέδοσαν δὲ οἱ κῆροι ἐπὶ τῷ Αταρνεί μισθῷ - Χῆροι μὲν νῦν Πακτύην ἔξέδοσαν*⁴. Herodotus gebruikt dikwijls *μὲν νῦν* bij het maken van een overgang: b.v. II 154, 5 *Ψαμμῆτι ἰχος μὲν νῦν οὕτως ἔσχε Αἴγυπτον*; V 10 *ταῦτα μὲν νῦν τῆς χώρης ταύτης πέρι λέγεται*⁵. Het partikel *νῦν* dient als versterking van *μὲν*. Dit partikel komt bij Herodotus ook, maar niet zo vaak, als versterking in een aansporing of een bevel voor: vgl. Hdt. VII 14 *εἶ νῦν τόδ' ἴσθι* en II. 19, 421 *εἶ νύ τοι οἶδα*⁶.

Ruijgh heeft getracht te bewijzen dat *νῦν* in het Ionisch een lange vocaal bezit en gaat hiervoor uit van de volgende vaststelling⁷: „Chez Homère, on trouve toujours *νῦν* à voyelle longue, à deux exceptions près: K 105 *ῥοα ποῦ νῦν ἐέλλεται* (variante *ἔλλεται*; Bekker lit *νῦν ῥέλλεται*), Ψ 485 *δεῦρο νῦν, ἧ τρίποδος περιδώμεθον ἧ ἐλέβητος* (vers suspecté; schol. à Arist. Ach. 771 fournit la variante *δεῦρο γε νῦν*)". Hij verklaart dan het optreden van *νῦν* met korte vocaal als volgt: „Il est très

4. Voor de definitie van het begrip ringcompositie cf. W. A. A. Van Otterlo, Untersuchungen über Begriff, Anwendung und Entstehung der griechischen Ringkomposition, Mededelingen der Nederl. Akad. v. Wetensch., afd. Letterk., N.R. Deel 7, Amsterdam 1944, p. 3: „Den Begriff „Ringkomposition“ möchten wir im allgemeinen folgendermassen definieren: das an den Anfang gestellte Thema eines bestimmten Abschnitts wird nach einer längeren oder kürzeren sich darauf beziehenden Ausführung am Schluss wiederholt, so dass der ganze Abschnitt durch Sätze gleichen Inhalts und mehr oder weniger ähnlichen Wortlauts umrahmt und so zu einem einheitlichen, sich klar vom Kontext abhebenden Gebilde geschlossen wird“. Van Otterlo maakt verder een onderscheid tussen de „omlijstende“ en de „anaforische“ functie van de ringcompositie (p. 7). Cf. ook I. Beck, Die Ringkomposition bei Herodot und ihre Bedeutung für die Beweistechnik, Spudasmata Bd. XXV, Hildesheim-New York 1971.

5. *μὲν νῦν* is Ionisch voor *μὲν οὖν*, cf. L. S. J. s.v. *μὲν* B.II.2. Het is opmerkelijk dat *μὲν νῦν* ook bij Sophocles aangetroffen wordt: *O.T.* 31 en *Trach.* 441 (cf. R. C. Jebb, Sophocles. The plays and fragments V, Cambridge 1908, herdr. Amsterdam 1962, comm. ad *Trach.* 441). In *Trach.* 441 leest men soms *μὲν γοῦν*. Voor het gebruik van *μὲν νῦν* bij Aristophanes zie M. Platnauer, Two Notes on Aristophanes, Wasps, CQ 48, 1954, p. 53-54.

6. Voor het formulair gebruik van *εἶ νῦ* in het epos zie C. J. Ruijgh, L'élément achéen dans la langue épique, Assen 1957, p. 61: „III. *εἶ νῦ*, toujours introduisant un verbe qui signifie „savoir“ ou qui a un sens apparenté“.

7. o.c., p. 64-65.

difficile de se rendre compte d'où est venue cette forme $\nu\tilde{\nu}$; elle ne peut guère avoir été courante en ionien, et probablement non plus en éolien ni en achéen, parce qu'en ce cas, on attendrait un usage plus fréquent de $\nu\tilde{\nu}$ à côté de $\nu\nu$ dans l'épopée, comme on le trouve pour $\kappa\epsilon\nu$ à côté de $\kappa\epsilon$. Il est possible que $\nu\tilde{\nu}$ soit une forme artificielle de l'hexamètre en K 105, Ψ 485, intermédiaire entre $\nu\nu$ et $\nu\tilde{\nu}$, créée par l'analogie de $\kappa\epsilon-$ $\kappa\epsilon\nu$ et des autres cas de ν -mobile". Ik ga niet akkoord met zijn conclusie⁸, aangezien zijn uitgangspunt volgens mij niet volkomen juist is. In *Il.* 10, 105 en 23, 485 staat het inderdaad vast dat $\nu\tilde{\nu}$ een korte vocaal bezit. Daaruit mag men echter niet automatisch afleiden dat b.v. in *Od.* 9, 172 $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\iota \mu\acute{\epsilon}\nu \nu\tilde{\nu} \mu\acute{\iota}\mu\upsilon\epsilon\tau'$ of in *Il.* 1, 421 $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha} \sigma\acute{\upsilon} \mu\acute{\epsilon}\nu \nu\tilde{\nu} \nu\eta\upsilon\sigma\acute{\iota} \pi\alpha\rho\acute{\eta}\mu\epsilon\upsilon\omicron\varsigma$ het partikel een lange vocaal heeft, $\nu\tilde{\nu}$ kan daar immers lang door positie zijn. Het is dus onnodig $\nu\nu$ met korte vocaal als een artificiële vorm in het epos te beschouwen⁹.

In het Attisch behoorde dit partikel waarschijnlijk tot de dagelijkse spreektaal. Dit verklaart waarom het zeer dikwijls voorkomt in de comedie, daarentegen niet bij Thucydides en de redenaars. Enkele voorbeelden worden bij Xenophon et Plato aangetroffen (Ruijgh, o.c., p. 67).

8. p. 65: „Nous venons de conclure qu'en ionien, $\nu\tilde{\nu}$ particule doit avoir comporté une voyelle longue”.

9. Steunend op zijn conclusie wil Ruijgh bovendien $\nu\nu$ altijd, ook als partikel, perispomenon accentueren, behalve wanneer een korte vocaal door het metrum vereist is (p. 66).